N. IORGA

ROMÎNII DE PESTE NISTRU

Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor.

IAŞI

TIPOGRAFIA ZIARULUI „NEAMUL ROMÂNESC"
1918

I.

După socotelile făcute de d. G. M. Murgoci în „Romănia Nouă“ din Chişinău, numărul Romînilor ce trăiesc peste Nistru până departe în Răsărit, iar unii dintre dînşii şi pănă în Crimeia, ajunge şi la 450.000.

Ei formează astfel un grup romănesc, pe alocurea compact, încunjurînd din toate părţile oraşele, care nu e inferior aceluia al Romînilor din Bucovina, — cari, aceştia, au fost mai mult ţinuţi în samă şi ajutaţi, fireşte, pentru că se află pe cele mai glorioase locuri ale trecutului moldovenesc de odinioară, pentru că taie brazdă pe vechile cîmpii ale luptelor biruitoare, pentru că se închină în cele mai mîndre dintre lăcaşurile ce înfăţişează arta noastră şi pentru că în paza lor sînt mormintele cele mai sacre ale acestui neam.

Intr'o ţară unde istoria noastră n'a lăsat urme războinice, unde nu sînt nume care să fie scrise pe paginile cronicelor şi unde mai nicăiri nu se ridică biserici şi mănăstiri răsărite din mărinimoasa jertfă, plină de evlavie, a Voevozilor Moldovei, pe ce cale au ajuns însă acei Romîni, aşa de mulţi la număr, aşa de siguri de neamul lor, aşa de mult legaţi şi până astăzi de vechile lor datini, aşa de bucuroşi, astăzi, că a răzbătut şi până la dînşii vestea unei Basarabii restituite naţiei noastre, unei Romănii care s'a închegat în dureri şi se apără în mijlocul durerilor?

Toate popoarele, şi cele mai mărunte, caută în momentul de faţă a-şi documenta obîrşia lor, rostul lor pe pămîntul unde se află, şi a trage dintr'aceasta toate urmările în ce priveşte viaţa lor viitoare. In nevoile lui de sprijin devotat din partea mulţimilor, războiul de azi a aruncat, între alte lozince în stare a cîştiga devotamentul oamenilor, şi pe aceia a dreptului ce-l are orice popor, mare sau mic, de a trăi după dorinţa lui liber rostită. Cumplite lupte se vor da, pe temeiul acestui principiu, care pînă acum nu se coborîse încă destul de adînc în suflete,

între conlocuitori şi vecini. Şi fiecare grup omenesc trebuie să-şi aibă la îndemînă mijloacele de luptă, măcar ca să se apere împotriva tendinţei de a-l nimici şi de a-i lua locul care-i poate veni, din partea unui grup rival.

Iar asemenea mijloace cine e chemat mai mult să le dea celor cari singuri de la sine, în vechea lor părăsire şi în desăvîrşita lor întunecime—copii uitaţi în pustiu şi sălbătăciţi —, pot să se apere doar cu instinctul, care nu ajunge, decît însişi fraţii lor pe cari soarta l-a ajutat să meargă mai departe?

De aici rostul acestor cîteva explicaţii privitoare la Romînii „transnistrieni" pe cari ca oameni, ca suflete vii, ca parte integrantă a puterii noastre naţionale azi, a conştiinţei noastre depline mîni, nu înţelegem, oricare ar fi soarta teritoriului pe care-l ocupă, să-i jertfim nimănuia.

*

E sigur că viaţa cea veche a Moldovei, viaţă de Stat, viaţă bisericească, viaţă de cultură, a venit de la Nord şi de la Apus, din acel colţ de întreit hotar, unde se întîlnesç Bucovina, Maramurăşul şi Romănia de azi şi unde odinioară nu era nicio în-

trerupere în viaţa românească trecând, din munte, spre Tisa la Apus, spre Răsărit la Siretiu, la Prut şi la Nistru. Mai tărziu numai, mutîndu-se şi centrul din satele maramurăşene ale Voevozilor la Baia Moldovei, apoi la Siretiu, la Suceava, într'un tărziu şi la Iaşi, Ţinuturile răsăritene au ajuns să atragă luarea aminte şi să oprească asupra lor munca de desţelenire, de întăie exploataţie agricolă a poporului nostru. In Basarabia-de-jos până pe la 1550 erau încă frumoase „pustiuri“ capabile de roadă îmbielşugată pe care Domnii le dăruiau ca fără stăpîn boierilor gata să „descalece“ acolo, făcându-şi „curţile“ şi chemînd „vecini“ ca să implînte în pămîntul negru fierul plugului lor.

Dar nu e mai puţin adevărat că ***hotarul Moldovei a ajuns foarte răpede la Nistru: în douăzeci, treizeci de ani.*** Intindere fără păreche, a cării explicaţie se poate găsi numai într'aceia că Romînii n au făcut ţară nouă cu totul, ci că, venind în locuri asupra cărora se întindea, ca şi asupra stepei ruseşti, stăpînirea Tatarilor, au avut înnaintea lor ***o unitate politică mai veche***, cu care toţi erau deprinşi, şi ***căreia i-au substituit***, la retragerea Tatarilor, loviţi de Unguri în

multe locuri, dar mai ales de Poloni în Galiţia, de Ruşi setoşi de libertate în chiar miezul stăpînirii lor, ***unitatea politică romănească, supt forma aceasta a Moldovei,*** deosebită de forma politică din Sud, ceva mai veche, a Ţerii-Romăneşti, care s'a desvoltat fără model.

Atîtea lucruri le-am luat de la Tatari, cum atîtea le-au luat şi Ruşii. Păgîni cum erau, cruzi în năravuri, gata de pradă, ei represintau totuşi, de la Ginghiz-Han încoace, o veche civilisaţie asiatică de o amănunţită şi precisă organisare. In ce priveşte aşezămintele militare şi politice, ***ca şi în ce priveşte cele de negoţ.***

Am moştenit astfel de la Tatari, dacă nu vama din Hotin, pe care se poate să o fi întemeiat noi cei d'intăiu, măcar — cu siguranţă — ***vămile de la Tighinea şi de la Cetatea-Albă, Ackermanul lor.***

Vama înseamnă însă şi ***trecătoarea, vadul întreg.*** Dar pentru a se stăpîni vadul era de nevoie ca ***aşezări să fiinţeze de o parte şi de alta a rîului.***

Astfel, în zilele cînd Roman-Vodă, pe la 1390, îşi zicea Domn pănă la Marea şi cînd tot cursul Nistrului, din Pocuţia pănă

la gură, éra moldovenesc, trebuie să se admită neapărat că *străji moldoveneşti se aflau şi de ceia parte*,—cu atît mai mult, cu cît acolo, după înfringerea, risipirea şi retragerea Tatarilor, nu mai era un Stat, îngrijit de hotarele sale, ci numai *un teritoriu părăsit, prin care, cum şi spun izvoarele, rătăciau bandele prădalnice.*

Pentru a trece mărfurile, pentru a păzi vadul, pentru a ocroti *iarmaroacele de graniţă,* care încă de atunci au trebuit să existe, şi chiar pentru a supraveghia pustiul dintre Nistru şi Nipru, a fost nevoie, deci, de aşezări militare moldoveneşti şi, *pe lîngă ele, s'a strîns fireşte o populaţie*, care, innainte de venirea Evreilor, aparţinea exclusiv naţiei noastre.

Nistrul era astfel pe la 1400, *nu numai un hotar moldovenesc, ci un rîu românesc*[1].

---

1 La Dunăre, cînd aveam noi vămile, am cucerit şi oraşele turceşti şi, cînd vama a fost turcească, Turcii au luat Brăila, Giurgiul, etc.

II.

Podolia fără stăpîn.

In tot acest timp şi pănă în epoca lui Ştefan-cel-Mare — pentru a nu vorbi deocamdată de lucruri mai nouă — *malul stîng al Nistrului nu se găseşte în stăpînire de Stat rusească* şi, mai mult, *el nu aparţine unei puternice politice deplin constituite.*

Să urmărim vicisitudinile prin care, cu o răpeziciune care opreşte orice organisaţie, orice colonisare, orice fundare de oraşe, trece această *Podolie*, această „ţară de supt dealuri", numită astfel de o populaţie slavă care deci venia din sus, de pe locurile înnalte, adevărata ei patrie.

La 1331 prinţul *litvan* Olgerd, ale cărui posesiuni moştenite erau departe în Vest, la Vilna, la Niemen, în vecinătate cu Prusia Ordinului Teutonic — duşmanul ereditar —,

„cucereşte“ Podolia asupra Tatarilor, „cari“, spune un istoric german nepreocupat, „locuiau atunci *pustiile* podolene şi prădau adesea în Volinia şi până la Chiev. La Sinavoda (pe Nipru) au fost bătuţi Tatarii aşa de rău, încît ei evacuară tot până la gura Dunării“ (Wagner, în „Weltgeschichte“ de la 1788, vol. XLVI, p. 62).

Dar cu aceasta nu se stabileşte o dominaţie *reală* şi *directă* a Lituanianului păgîn, care nu e măcar un Slav, asupra acestor „pustii“. Biruitorul, prins îndată de alte grijî, în acel Vest al Samogiţiei şi Prusiei, înfeodează cu noua sa posesiune pe cei patru nepoţi, fii ai fratelui său Coriat: Alexandru, Constantin, Teodor şi Gheorghe, aşa-numiţii Coriatovici.

Nu e nicio dovadă că aceştia ar fi fost în stare să răsbată mai jos de Nistru, unde băciuiau încă Tatarii. Aşezările lor sînt numai la Nord, unde ei întemeiază cetăţile Bekota, Smotricz, îndată distruse, şi Cameniţa. Şi *gîndul lor nici nu e să rămîie aici*: Teodor merge la Novogrodek, în Lituania părintească; îl vom mai întîlni *în Maramurăş*, colonisînd între Romîni. Iar Gheorghe, Iurg, va încerca să iea Moldova, unde se stingea

dinastia lui Bogdan-Vodă, care se aliase, se pare, cu familia lui princiară. Pe la 1370 el izbuteşte a se aşeza momentan aici, dar ţara nu-l recunoaşte, boierii îl izgonesc, îl omoară; numele lui nu trece în lista Voevozilor; locul mormîntului său e necunoscut; numele lui se pomeneşte numai vag în cronică.

Incercarea de a preface Moldova într'un adaus al Podoliei litvane nu are astfel niciun viitor. Resultatul firesc a trebuit să fie însă acela că supt fiii Muşatei, fata lui Laţco şi moştenitoarea de drept a Moldovei, fii născuţi din vre-o căsătorie peste hotare, supt Petru deci şi supt Roman, *se răsplăteşte tentativa podoleană printr'o ofensivă naţională a Romînilor moldoveni în această Podolie.*

Cu atît mai mult, cu cit aici ceilalţi doi Coriatovici vegetează fără a fi în stare să îndeplinească nimic. Iar Olgerd însuşi, în luptă cu alţi megieşi — şi cu cneazul Moscovei, Dimitrie —, nu intervine.

La moartea lui, în 1381, nu mai era vorba de Coriatovici în Podolia, şi cneazul Lituaniei, impărţind stăpînirile sale, dădea Podolia unuia dintre fiii pe cari-i lăsa în urmă, Ioan Zedzevit (*ibid.*, p. 87). Dar n'avem

nicio dovadă că el a venit în adevăr aici și că a exercitat drepturile sale.

Astfel, în momentul când Moldova se consolidează, cînd Domnul ei primește la dînsul pe fiul stăpînitorului din Moscova, viitorul cneaz Vasile, cînd el cumpără Pocuția de la noul domn al Lituaniei, Iagello, când acesta, botezîndu-se spre a fi soțul princesei Hedviga și rege al Poloniei, așează la Vilna lui ca episcop nou pe Andrei Wasilo, fost episcop catolic al Moldovei — la Siretiu —, în acel moment cînd expansiunea moldovenească trece hotarele politice și influențează viața vecinilor, — *Podolia, aparținînd nominal lui Iagello, nu e de fapt a nimănuia.*

Iagello încredințează Lituania fratelui său Skirgielo, botezat Casimir; dar acum numai „o parte din Podolia" îi aparține *(ibid.*, p 106). Și noul prinț, bețiv și arogant, se luptă continuu cu vărul său Vitovt, sprijinit de Cavalerii Teutoni și aliat cu Moscovia. Cînd, la 1393, se cedează Lituania acestui mare om de ispravă, Svidrigailo, alt frate al lui Iagello, reiea războiul civil, cu același sprijin teutonic.

Teodor Coriatovici, care reapăruse, e prins

de Lituani, cari ieau Camenița, și-l duc la Vilna (*ibid.*, p. 122). Țara de peste Nistru e vîndută atunci de Vitovt regelui Poloniei, care așează aici pe cel ce-i dăduse banii, Spithko de Melsztyn, Voevod de Cracovia. Acesta piere curînd în luptă cu păgînii. Regele răscumpără Podolia de la văduva lui și i-o dă lui Svidrigailo, pentru a i-o relua imediat, căci acesta fuge în Prusia.

Podolia aparține numai de la 1411, tot nominal însă și numai pe viață, lui Vitovt, ale cărui mari planuri regale nu-i îngăduie a organisa nicăiri. După ce Moldovenii îl sprijiniră în 1399 la Vorscla, unde-l înving Tatarii, el caută a-și cîștiga sprijinul lui Alexandru-cel-Bun al nostru. Domnului Moldovei, prețios vecin, i se dă astfel de soție pe Ringala, sora, logodită odată cu Henric de Mazovia, a lui Vitovt. Ilie, fiul lui Alexandru, va lua pe o princesă litvană, Marinka. La Camenița, cneazul ține une ori Curtea lui, și la Cetatea-Albă lucrează meșteri litvani pentru a o întări contra Turcilor, dar pe sama Moldoveanului.

Cu toată puterea lui Vitovt, Moldova rămîne astfel hotărîtoare la Nistru. Cînd regele polon numește cneaz litvan pe fratele

său Sigismund, Alexandru-Vodă sprijină cu oaste pe Svidrigailo. Cu atît mai mult, cu cît episcopul polon, catolic, de Cameniţa ocupase cetăţile podolene la moartea lui Vitovt. Şi Feodor de Ostrog, care pătrunde cu legea lui ruseascǎ, ortodoxă, în ţară, e susţinut de Moldoveni *(ibid.*, pp. 158-61). ***Oricine caută a opri aşezarea Polonilor la Nistru are în faţa lui pe Alexandru-cel-Bun şi pe urmaşii lui, cari nu vreau aici o adevărată stăpînire.*** Astfel, cînd fiul lui Sigismund, Mihail, e înlăturat de regele Casimir, fost şi el prinţ al Lituaniei, Petru-Vodă al Moldovei îl adăposteşte în 1448, refusînd a-l da ofiţerilor regali (v. n-l 67, an. XIII, din „Neamul Romănesc").

Numai cînd nu mai fură pretendenţi litvani, murind şi Svidrigailo şi Mihail, regele-şi putu pune, pentru bani, pe Teodoric de Buczacz castelan şi căpitan în Podolia, şi ***numai la 1463 el răcsumpăra ţara de la familia acestuia, printr'un imposit plătit de locuitori.***

Dar Ştefan-cel-Mare era acum Domn în Moldova.

III.

Ştefan-cel-Mare şi ţerile de peste Nistru.

Se ştie că, la începutul Domniei lui, Ştefan-cel-Mare a găsit în Hotin pe Poloni, cari întrebuinţaseră cu dibăcie luptele cumplite dintre fiii şi nepoţii de fii ai lui Alexandru-cel-Bun, marele său bunic. Se ştie iarăşi că, intrînd cu Casimir, regele vecin, în legături care erau desvoltarea unor mai vechi legături ale dinastiei moldoveneşti cu Polonia *pentru Pocuţia singură*, şi nu pentru Moldova întreagă, el şi-a căpătat din nou cetatea de la Nistru de sus, despre care Petru Rareş va spune că „sau Cameniţa va înghiţi Hotinul sau Hotinul Cameniţa“ (Sarnicki, după ed. 1-a a lui Dlugosz, II, col. 1895). In Hotin a păzit, o bucată de vreme, însuşi fratele mamei lui Ştefan.

Pe acest timp însă Podolia aproape întreagă era numai un pustiu. Cînd, supt Bogdan, tatăl lui Ştefan, la 1450, Polonii încercară într'o expediţie de Podoleni, să iea Moldova şi fură bătuţi la Crasna, Tatarii, cu sau fără înţelegere cu Domnul ameninţat, năvăliră asupra pămînturilor acestor nobili ce se lăcomiau la prada noastră şi le devastară cu totul. Locuitorii fură duşi în robie, spune Dlugosz, copiii, pruncii de lapte ucişi; oile, vitele fură luate de năvălitori (II, col. 63). Apoi în 1452 păgînii vin din nou, taie şi prind pe cine întîlnesc, ard „satele" (deci niciun oraş), ocupă castelul Row, singurul din această regiune, pe cînd Basarabia era plină de cetăţi. Teodoric de Buczacz nu se îngrijise a face straja obişnuită „în cîmpi", adecă în aşa-numiţii „cîmpi pustii", cari se întindeau dincolo de Cetatea-Albă ca şi dincolo de Tighinea-Bender (*ibid.*, col. 91; cf. Sarnicki, col. 1907).

Polonii n'au fost în stare să refacă viaţa provinciei. Dacă Moldova a fost năvălită supt Ştefan de trei-patru ori de către Tatari, aceasta se datoreşte iarăşi lipsei de pază în Podolia, *unde erau mai numai „ostaşi", iar locuitori pe alocurea de fel,*

până în Nipru. Țara avea așa de puțină valoare, încît, în războiul său cu Polonia, Ștefan n'a atacat decît Pocuția, ce-i dreptul „moșia" sa, iar urmașul său Bogdan a trecut doar pe la Camenița, atunci când a vrut să-și răsbune prădînd contra vecinului său. *Aici nu mai era nimic de luat:* nici pentru Tatari, nici pentru dușmanii creștini. Și acest Bogdan văzu necontenit pe Tatari prădîndu-i țara tocmai pentru că *Podolia însăși nu era o piedecă.*

Comerțul polon nu se făcea prin aceste părți. *Grîul Podoliei venia la Cetatea-Albă moldovenească,* spune Sarnicki, și de aici trecea și până în Cipru (col. 1890). Pe la noi mergeau și pelerinii ruși la locurile Sfinte. In schimb însă, cum se simțiră mai tari, *Moldovenii căutară legături de comerț și dincolo de Nistru.* Caffa din Crimeia, marea colonie genovesă, era apărată de ostași moldoveni și romîni în genere, pomeniți în socotelile ei; negustorii italieni de acolo făceau drumul Sucevei și aduceau daruri lui Ștefan, care li cerea să-i facă săbii după datina țerii lui și se supăra rău cînd ei nu-și împliniau făgăduiala. Dintre cele trei șleahuri care străbăteau „cîmpii pustii dintre

Nistru şi Nipru, unul se numia până pe la 1600 „şleahul moldovenesc“ *(szlak valachicus)* şi el, mergînd spre Nistru, nu întîlnia alte localităţi decît Buczacz, *BucecIul* alor noştri, Zynkow, castelul pustiu Dzwan la Nistru şi castelul părăsit Russawa *(ibid.*, col. 1895, 1897, 1923). Un timp Moldovenii au smuls Genovesilor castelul Lerici, o mică fortăreaţă *la gura Niprului*. Şi, în sfîrşit, erau legături şi la Nord, căci altfel bîlciul de la Lublin n'ar fi fost plin de Moldoveni şi lîngă Ostrog, la Ostrokol, vadul nu s'ar fi zis încă multă vreme „brodul băsărăbesc“ *(brod bazarabski; ibid.*, col. 1905, 1891, 1912).

Pentru a se face acest negoţ, din care Moldova şi-a ţinut lupta şi şi-a hrănit gloria, ***era nevoie ca ea însăşi să păzească drumurile. Şi, pentru ca aceasta să fie cu putinţă, Ştefan a căutat legături politice şi a încheiat legături de familie peste Nistru.*** S'a vorbit şi în „Neamul Românesc“ (no. 67) de întâia lui căsătorie cu acea soră a „Ţarilor“ de la Chiev, care a fost Doamna Evdochia, coborîtoare prin bunicul ei Vladimir din dinastia lituaniană, el fiind fratele

lui Vladislav Iagello *; familia, scoasă din Chiev de regele Casimir, a dăinuit apoi la Sluck, de unde Neagoe Basarab îşi aducea, cum se vede dintr'o stofă la Argeş, mătăsurile scumpe (*ibid.*, col. 1919 şi *Inscripţiile* noastre). S'a spus tot acolo că fiica Evdochiei, Elena, a luat pe vărul său Ivan, fiul Marelui-Cneaz din Moscova. *Cele două centre ruseşti erau legate astfel cu Moldova.* A doua soţie a lui Ştefan, Maria, era de la Theodori sau Mangup în Crimeia, dintr'o ramură a Comnenilor Împăraţi în Trapezunt, şi fraţii Doamnei se ţineau în castelul lor cu ostaşi din Moldova. O altă fată a lui Ştefan, Maria, se mărită după un Vişnovieţchi, şi ei din vechiul neam stăpînitor în Lituania. *Cine nu vede vastul plan dinastic, politic, comercial care cuprindea departe peste Nistru tot Răsăritul?*

Dar şleahul trebuia păzit deocamdată contra Tatarilor. Străjile n'ajungeau. Atunci se recurse la mijlocul *unor călăreţi uşori cari atacau tătăreşte pe Tatari:* Cazacii. Cel d'intăiu şef al lor însă e un client al Domnului Moldovei, Ostafie Daşcovici. Şi cel

* Mama lui, Anastasia, era sora cneazului Moscovei, Vasile.

de-al doilea va fi însuşi fiul Domniţei Maria, celei măritate la Ruşi.

*

Aceasta e moştenirea pe care o lasă Ştefan urmaşilor săi, chiar dacă ce, la 1484 pierduse Cetatea-Albă. Bogdan, Petru Rareş o păstrează întreagă. Acesta din urmă făcea, pentru Sultanul însuşi, tot comerţul cu Moscovia, ca unul care avea „şleahul". Numai cînd la 1538 Soliman-cel-Măreţ ocupâ Tighinea, devenită Benderul său, şi tot Sudul basarabean, sprijinit pe Acherman şi Chilia, turcească şi ea încă din 1484, rolul Moldovei scăzu.

Şi în această vreme însă Podolia rămîne pămîntul fără stăpîn şi locuitori. Turcii nu dau voie a se face cetăţi de către Moldova *(ibid.*, col. 1894, 1905), la Kamionka d. p., în faţă cu Benderul. Iar la Nipru sînt acum în cetăţuile lor Cazacii: mai mult primejdie decît apărare. La mijloc, aşa de puţină lume, încît cnejii de la Ostrog, prieteni ai Moldovei, *trebuie să colonizeze ţara din nou (ibid.*, col. 1891, 1894). Niciun oraş mare, nicio cetate puternică, niciun port înfloritor: Odesa era

atunci Hagibeiu, un sat tătăresc unde se culegea sare din apa Mării *(ibid.*, col. 1893). Lumea venia la bîlciurile din Moldova, şi acela din Orheiu, prădat de Cazaci, era vestit între toate.

IV.

Gospodăria moldovenească în Podolia.

Pe la 1600, în părţile de peste Nistru nu se desvoltase încă nimic dintr'o viaţă politică asămănătoare cu aceia din Basarabia. Aici se ridicau, tăind calea Tatarilor, mai apoi şi a Cazacilor, puternice cetăţi, de la Ştefan şi de la Rareş, ca Hotinul—ars din poruncă turcească supt Lăpuşneanu —, ca Soroca şi Orheiul, pe cînd partea de jos a ţerii, unde în curînd altă poruncă turcească venì să coloniseze pe Tatari, formà, cu Benderul, Achermanul şi noua fortăreaţă turcească de la Ismail, o adevărată *margene* militară a Impărăţiei turceşti. Pe pămîntul Voevodului Moldovei ca şi pe acela al „Impăratului", supt scutul ostaşilor, satele se înmulţiau şi se întăriau. Iar dincolo timpul

de odihnă între prădăciunile Tatarilor şi ale vechilor Cazaci (pănă la 1630), de o parte, iar, de alta, între frămîntările ruinătoare ale revoluţiei ţerăneşti a lui Bogdan Hmilniţchi (de la 1640), nu îngădui nicio stabilire a unei mai trainice ordini de lucruri. Supt raportul bisericesc, pănă ce Moldoveanul Petru Movilă va ridica din nou ortodoxia lu Chiev, Podolenii de lege răsăriteană îşi aveau adesea legăturile ierarhice cu Moldova, Scaunul chievian, persecutat, fiind bănuit de pactare cu catolicii.

De vre-o influenţă, de orice natură, a Podoliei asupra Moldovei nu poate fi vorba. Dar poate fi vorba de o influenţă necontenită, activă, spornică, binefăcătoare a Moldovei asupra Podoliei.

Vremea puterii *militare* moldoveneşti a trecut, ce e dreptul. Cetăţile, care de la 1624—cu singura excepţie a prădăciunii făcute, împreună cu Cazacii, doritori de înrudire domnească, de Hmilniţchi — n'au să mai vadă Tatari, mai păstrează pîrcălabi, dar rolul lor de puternice străji la un hotar ameninţat dispare tot mai mult. Polonii au stat din nou, cîţiva ani, în Hotin, iar după plecarea lor pacea domneşte şi aici.

Dar *energia națională românească, oprită de a se revărsa pe această cale, își caută o alta.* De la un timp, țerănimea fiind tot mai puțin liberă și în Moldova, pe cînd odinioară ea primia săteni fugari de aiurea — din Podolia nu, fiindcă nu era de unde, dar din Pocuția, da —, boierii, cari nu mai sînt înnainte de toate niște războinici, încep a face, în proporții mari, agricultură și negoț cu produsul unor moșii pe care și le adaugă fără încetare și le caută cu o deosebită rîvnă și pricepere.

Era firesc însă ca, date fiind legăturile pe care acești Domni de țară, din neamul Movilă, le au cu Polonia Hatmanului Zamoyski, creatorul stăpînirii acestei nouă dinastii, *prisosul de viață economică, de caracter agricol al Moldovei să se reverse, și tot mai mult, peste Nistru.*

Incă de la sfîrșitul secolului precedent o samă de boieri și chiar Domni, ca Petru Șchiopul, căutau să capete încetățenirea polonă și, cu dînsa, proprietate de moșii în regatul polon, și ei alegeau moșiile în acea Podolie, unde, pe un pămînt nou, li se deschidea un mai vast teren de activitate. Fără a mai insista asupra faptului că, de

oare ce în aceste părţi ţerănimea era de mult supusă şerbiei, braţele erau mai uşor de găsit şi de întrebuinţat decît în Moldova, unde vechiul ostaş nu şi-a părăsit aşa de răpede glorioasa lui libertate socială.

Astfel un Luca Stroici, un Balica, un Costin, tatăl lui Miron, cronicarul—care de aceia, în pribegie, a învăţat la şcoala oraşului, atunci nou-nouţ, Bar—, ca şi toţi membrii familiei Movileştilor au putut introduce dincolo de hotarul răsăritean puternica viaţă de plugărie a ţerii lor moldoveneşti. Moşia lui Ieremia-Vodă Movilă la Ustie a fost una din cele mai bine lucrate în Polonia întreagă.

Mai tărziu căsătoriile încheiate de fetele acestui Domn cu nobilii poloni din familiile Potocki, Coreţchi, Vişnievieţchi, cei doi din urmă aparţinînd unor vechi familii odată ruseşti şi ortodoxe, au făcut să treacă la străini aceste posesiuni. Dar, cînd alţi Moldoveni fură siliţi de luptele politice a trece hotarul, un Moise Movilă, un Miron Barnovschi, mai apoi un Ştefan Petriceicu, gospodăria noastră din nou trecu şi ea granița aducînd cu dînsa o cultură nouă. Să nu uităm şi acel apanagiu al Domniţei Ruxanda, fiica lui

Vasile Lupu şi soţia lui Timuş Hmilniţchi, care făcu din Raşcov şi din părţile vecine un centru de adevărată civilisaţie (la Sobotov, ea zidi biserica Sf. Mihail şi mănăstirea Sf. Ilie), pe cînd şi după crearea unei vagi Ucraine, fără administraţie şi fără hotare, prin revolta fericită a ţeranilor şi a Cazacilor contra Poloniei, nu erau pe acest teritoriu podolean decît biserici catolice şi curţi nobiliare arse ori biete sate trăind, cum ni-o arată călătorul Pavel de Alep, după 1650, în condiţii cu totul primitive. *Cu adevărat vie era numai margenea Nistrului în partea care nu se mărgenia cu Tatarii ;* aici Romînii aveau, ca locuitori la vaduri, şi un tîrg, al Dubăsarilor (cei cari trec cu dubasele, după vechiul sistem asiatic al Tatarilor).

In acest cadru trebuie pusă *Domnia şi proprietatea lui Duca-Vodă în Ucraina „cea mică"*.

Moştenirea lui Bogdan Hmilniţchi se sfărmase. Căpitanii se închinau la Poloni ori, de la 1653, la Ruşii din Moscovia. Doroşenco preferă să aibă un stăpîn mai depărtat, la Turci, şi oştile Moldovei, ale Munteniei merseră ani de zile să cucerească şi

să întărească această ţară (asediul Cehrinului), şi Turcii ascultară cererea lui Duca venit la Poartă pentru înnoirea Domniei şi-l făcură „gospodar al Ucrainei“, — *de la Nistru la Bug* —, cu dreptul de a numi un locţiitor.

In memoriul nostru la Academie, *Ucraina Moldovenească,* am arătat cît de reală şi de binefăcătoare a fost această dominaţie, care *a trecut, măcar de formă — Cazacii revoltîndu-se la 1683 — şi la urmaşul lui Duca, Dimitrie Cantacuzino, cum o dovedeşte titulatura din documente şi pecetea*, pe care le reproducem şi aici. Un Raşcovean, Iene Drăghinici, om al lui Doroşenco *(Arh. ist.*, II, p. 79), a fost aşezat ca Hatman; s'au făcut curţi domneşti la Ţicanova, în faţa Sorocăi; şi la Nimirov pe Bug, *Buhul* nostru; de sigur s'au înălţat şi biserici; *avem unul din actele* **româneşti** *care se redactau în Ucraina pentru judecăţi.* Iar, în ce priveşte cultura, acela care, cum scrie cronica (*Letopiseţe*, II p. 216), „stăpînià şi Ucraina şi ţara Moldovei, Domn fiind cu trei tuiuri“, „la Nimirova au început a-şi face stupi, vaci, oi, pluguri de boi *pre la toate tîrgurile pe de ceia parte de*

Nistru ; dară velniţă de horilcă, de bere şi de altele! Cumpăra miere şi domnească ce era, şi ducea la Ucraina, de făcea mieduri, de vindea. Şi — *ori că avea gînd să se mute acolo, cum şi era cuvînt între oamenii lui, cum să părăsească Moldova şi să se mute cu toată casa lui la Ucraina şi de acolo să tragă la Mosc,* — Duca-Vodă gîndia că mare agonisită face casei sale cu Ucraina“ *(ibid.,* p. 22).

Dar — şi afară de mesele lui Duca, la care „polcovnicii se veseliau cît nu puteau sta, ci-i luau tovarăşii de i duceau pre la casele lor“ *ibid.*, III, p. 78; v. şi p. 21) — Ucrainei, cu „casa“ sa, el i-a făcut, de sigur, „mare agonisită“. Urmaşul liber al lui Duca a fost, de altfel, — înlăturîndu-se clientul polon Cuniţchi — Romînul Movilă, care stă tot la Nimirov (II, p. 31).

V.

Nistrul în veacul al XVIII-lea.

Cînd Cazacii lui Cuniţchi se ridicară, la 1683, contra regimului, turcesc, al lui Duca-Vodă, cînd ei veniau la Chişinău să lege pact de alianţă militară cu oastea, răsculată în folosul creştinătăţii, a Moldovei, *ei voiau să redea Podolia, ţara dintre Nistru şi Bug,. Poloniei* care cedase Moscovei Chievul, dar nu era să-şi părăsească şi drepturile asupra pămînturilor de dincoace de Nipru. Şi, cu toată înlocuirea celui d'intăiu şef prin Movilă, Polonii lui Sobieski îşi recăpătară o stăpînire din care-i înlăturase însăşi răscoala lui Bogdan Hmilniţchi şi, după încheiarea războiului cu Turcii, ei căpătau, la pacea de la Carlovăţ, şi capitala acestei provincii, Cameniţa, care de la 1672 se găsia în mîna

Turcilor. *Partea de jos însă rămînea şi mai departe, până în Nipru, turcească.*

Dar această Podolie polonă, care ţinea malul Nistrului numai până mai sus de Dubăsari, n'avu nicio adevărată administraţie şi nicio pază adevărată, într'o ţară care ea însăşi n'avea nici administraţie şi nici pază. Stăpîni erau de fapt proprietarii de pămînt, nobilii cari lucrau după voia lor, fără să se preocupe că fac parte dintr'un Stat şi că mai presus de interesele lor există acelea ale unei comunităţi politice. Şi nimeni nu încerca măcar să-i recheme la această conştiinţă.

Din cînd în cînd oşti ruseşti treceau pe aici, ca la 1711, ca la 1738, pentru a pătrunde în Moldova, ori se întorceau de acolo ca prin însăşi stăpînirea lor. Sau luptele interne, războiul dintre o „confederaţie" şi alta prefăceau, cum s'a întîmplat la 1768, cu tulburările provocate de confederaţia de la Bar, prin ciocnirile dintre „disidenţii" ortodocşi, numeroşi aice, şi nobilimea catolică, întregul Ţinut într'un cîmp al discordiilor civile.

In faţă, Moldova „Fanarioţilor", fără importanţă militară şi politică, păstra totuşi,

toată complicata ei organisaţie veche, toată ordinea ei de Stat şi toată valoarea ei economică, la care se adăugiau, în ce priveşte legăturile cu districtele de peste Nistru, înlesnirile ce resultau fireşte din relaţia sa de vasalitate cu Turcii, *faţă de jumătatea inferioară, rămasă a Sultanului până la 1792, a Podoliei.*

Aici în jos numele de sate erau şi la sfîrşitul veacului al XVIII-lea *tătăreşti*, cum tătăreşti sînt şi numele apelor care se varsă în Bug. Intîlnim pe harta lui Rigas de la 1797 localităţi ca Tusan-ova, Bogaz, Cicciali, Caciagan, Chiurciagan, Acchioiu, Capitan-chioiu, etc. *Niciun nume rusesc până la această dată.*

In sus, satele ruseşti arată mai adesea o colonisare recentă, pomenind pe întemeietorul lor (Alexandrovca, Timonovca, etc.). Nume româneşti lipsesc în aceste locuri, dar avem siguranţa că ***tîrgurile, în care proprietarii poloni au adus, pentru cîştig, Evrei vînzători de rachiu, de holircă, au o populaţie moldovenească***, cu negustori mai bogaţi dintre acei Greci de demult, cari au dat pe un Iani Drăghinici, poate şi pe un Stamatello.

Precum la Dubăsari, care e acum al Hanului Tatarilor şi încunjurat de sate tătăreşti (*Condica lui Constantin Mavrocordat*, jumătatea sec. al XVIII-lea, în „Studiile şi documentele“ mele, VI, no. 1258; cf. no. 213), elementul românesc represintă pe creştini, tot aşa e pentru Silibria, Mohilău, Iaruga, Iampol, Raşcov, şi pentru unele din ele avem şi dovezi, pe care le vom pomeni.

Să luăm întăiu *Mohilăul*, vestit pentru iarmaroacele sale, cele mai însemnate după ce încetaseră vechile iarmaroace de la Orheiu. Pe la 1740 tîrgul avea organisaţia celor din Moldova, cu şoltuz şi pîrgari, şi şoltuzul de acolo se chema Burcă (no. 1282). Pe aici veniau negustori din Botoşani şi din alte oraşe ale noastre (n-le 34, 119). Căpitanul de Soroca îşi ţinea aici „namesnicul“, şi Domnul din Iaşi lua „vama Movilăului“ (n-le 1557, 1563). Sîrbii din împrejurimi îşi păşteau vitele la noi (no. 1211).

Mai interesant e însă că ***iarmarocul se ţinea în Moldova, în faţă cu Movilăul, la satul cantacuzinesc Budele***. Cetim, de fapt, în condica domnească pe care ne sprijinim. ***„Budele, pre care se face Iarmarocul Movilăului pă obiceiu“*** (no. 483). De

la o vreme li s'a zis Budelor şi „satul Movilău" (*Doc. Callimachi*, II, p. 95; cf. I, p. 484; II, 250-1). Se „strigau" de la Iaşi „iarmaroacele Movilăului" (no. 1069).

Aşa era la Raşcov, aşa era la Vasilcău, în faţă cu Soroca, pe unde mergea drumul de poştă la Nijna şi de aici la Petersburg (Condica, n-le 113, 856, 998), aşa era la Silibria. Peste toate aceste vaduri nu veniau negustori mai mari poloni, ci numai precupeţi evrei, iar ai noştri făceau negoţ de *Cazaclii* (la Cazaci) până în adîncul Rusiei.

In astfel de condiţii nu e de mirare că *podurile erau, pretutindeni, ale Moldovei, ale boierilor cari-şi aveau moşiile pe malul românesc al apei.* Astfel, hîrtiile păstrate, într'o nepreţuită condică, ale administraţiei lui Constantin-Vodă Mavrocordat, în preajma anului 1750, ni spun că podul de la „vadul Movilăului" este în sama căpitanului de Soroca (no. 95). Vadul Jorăi avea păzitori moldoveni, „slujitori de la vad de la Jora" (no. 922). Străjeri păzesc şi la Silibria, dincolo, şi întîlnim un cas cînd un om din Moldova vrînd să fugă „în Ţara Leşească", „l-au prins străjerii de la Sălibrie şi l-au dus la nemesnicul de la Movilău, şi l-au ţinut nemesnicul

acolo 27 de zile“ (no. 608). Podul e acolo moldovenesc ca şi podul şi „luntrea ce umblă preste apă“ la Movilău (n-le 482, 484).

Mai mult, morile plutitoare, „morile pe tumbaze“ (dubase, îmi spune d. V. Bogrea) erau ale Moldovei, şi Vodă strîngea „dajdea“ lor pe Nistru, ca şi pe Siretiu şi pe Prut, indiferent dacă moara era „boierească, ori mănăstirească, ori *turcească*“ (no. 83).

De aici iese—consecinţă măcar a stăpînirii lui Duca-Vodă în Ucraina—dominaţia noastră asupra cursului întreg al Nistrului, orice ar fi prevăzut tratate, pe care Polonia nu era în stare să le menţie, în ajunul împărţirii sale.

Aceasta o şi arată scrisoarea lui Constantin-Vodă Mavrocordat către Marele-Căpitan de Soroca, în care întîlnim acest pasagiu de o nepreţuită însemnătate, pe care deci îl reproducem în întregime, ca să se vadă că la 1750 noi păstram, de şi căzuţi în atîrnare faţă de Turci, drepturile noastre de la 1400: „*Măcar că sînt apele gospod* (ale Domniei) *iar malul este moşenesc* (al proprietarului). *Şi cîte poduri vor mai fi pe prundurile Nistrului, pe apă, de iasta parte, de la*

hotarul Hotinului până la al Horheaiului (Orheiului), tot în seama ta să fie. Insă cei cu moşiile fără parte nu vor fi"

E vorba, cum se vede, nu de Nistrul tătăresc, din jos, unde era Hanul sau Hatmanul lui de la Dubăsari — *care el continuă aici datina de la Duca-Vodă* —, ci de Nistrul polon, de cel dintre Hotin — acum cetate turcească (de la 1713) — şi Orheiu, unde, spune răspicat scrisoarea: *„apele sînt gospod"*. Numai la 1765, cînd cutare nobil polon cerea el tot Nistrul, în locul unde avea moşii, cu podurile şi vadurile, un Domn mai puţin pretenţios, Grigore Ghica, reclamă numai, conform tratatului de la Carlovăţ, *jumătate din Nistru (Doc. Callimachi*, II. p. 356; cf. pp. 188-9).

Dar Nistrul moldovenesc de pe la 1750 nu explică decît presenţa elementului romănesc pe tot malul cellalt, afară de acea regiune, odată tătărească, unde Rusia, *luînd Podolia la 1792, prin împărţirea Poloniei*, a strecurat elemente de colonisare. Romînii de la Elisabetgrad, din margenea Crimeii, etc., cer o altă explicaţie.

VI.

Colonisările.

In tot timpul cît legăturile Moldovei au fost așa de multe și de însemnate peste Nistru, de-a lungul apei și ceva mai departe, o populație romănească s'a strecurat acolo. Am văzut-o pe basa documentelor în tîrguri, pe care se poate zice ca ea — și elementele grecești, aproape desnaționalisate, în legătură cu noi — le-a creat. Același lucru, în proporții pe care nu le putem fixà, fiindcă atenția contemporanilor nu se îndreaptă asupra vieții rurale, s'a petrecut și în ce privește satele.

Numele de localități din harta de la 1797 nu trebuie să ne înșele. *Ele s'au schimbat de mai multe ori*. Și, în acele împrejurări de nesiguranță pe care le-am descris, multe

din aşezări dispăreau prin lupte şi jafuri pentru ca altele, venind în locul lor cu o altă populaţie, să poarte şi alte numiri. N'ar fi greu să se citeze casuri: am avut mai sus unul aşa de interesant ca Budele care au devenit un „Movilău".

Fapt este că *astăzi Nistrul e mărgenit şi pe malul stîng de sate româneşti şi că ele se întîmpină şi până în adîncul ţerii, avînd nume vădit mai vechi decît atîtea sate ruseşti de colonisare.* Pomenim: Strîmba, Peşteana, Piscul-Lung, Mălăieşti, Floarea (?). Gheorghieşti, Jugastru, Plosca, Perişor, Grădiniţa, Iancul, Vîrtejeni. Valea-Adîncă, Piserevca-Romănească, Moldovca, Vadul Turcului, Molochiş, Zozuleni, Botăşeni, Pietroşi, Doi Bani (?), Sărăţei, etc.[1]. Iar harta de la Gotha din 1917 a lui Langhans (în „Petermann's Mitteilungen") presintă între Nistru şi Bug o serie de şerpuiri spre Nord-Ost avînd basa la Dubăsari şi înnaintînd peste Balta până la Sofievca, o massă compactă care, la Sud, merge de la Grigoriopol (fundaţia lui Grigore Potemchim) până la altă colonie din vremea Ecaterinei, Tiraspol, spre

1 Harta d-lui Traian Georgescu. — V. în adaus lista d-lui Burada (1918).

a se prelungi, după Tiraspol, pănă la Maiac, pe limanul Nistrului, aruncînd o şuviţă spre Nord-Ost. Aceasta afară de largi pete cu care e sămănat şi *teritoriul de peste Bug*.

Pentru a se strămuta o populaţie românească în aceste părţi au contribuit apoi şi alte împrejurări. Cînd gospodăria lui Duca-Vodă s'a întemeiat în Ucraina, *nu e de crezut că ea a întrebuinţat localnici*, Cazaci bătăuşi, beţivi şi fără astîmpăr, incapabili de o statornică ocupaţie paşnică. O parte măcar din aceşti agenţi ai unei culturi nouă, superioare, au trebuit să fie aduşi din Moldova însăşi, dîndu-li-se aici pămînturi, care trebuiau să-i reţie prea mult pentru ca încetarea stăpînirii moldoveneşti să-i poată deslipi, după cîţiva ani de muncă.

S'a întîmplat pe urmă ca boieri pribegi de la noi, de pe urma relaţiilor trădătoare ce avuseră cu Muscalii lui Petru-cel-Mare, să fie aşezaţi în Ţinuturile Rusiei, unde se adăpostiseră. Avem a face deci cu *moşii româneşti dincolo de Bug şi de Nipru chiar*, căci Podolia, cea turcească şi cea polonă aproape în acelaşi timp, au ajuns supt stăpînirea Ţarilor abia la 1792.

Astfel s'a făcut proprietar de pămînt în

Rusia un Toma Cantacuzino, de la Munteni (la Pereiaslavl), apoi, puţin mai tărziu, — întăiu lingă Harcov, pe treisprezece sate, apoi lîngă Moscova, pe cinzeci — Dimitrie-Vodă Cantemir din Moldova, la capătul aventurii sale creştine, de la care aşteptase atîta mărire şi care acuma îi dădea numai cuibul străin al oploşirii sale. S'au creat atunci şi exploatări agricole nouă, şi, astfel, există în Rusia şi o Cantacuzinovca. Şi, cu toate că în valoarea donaţiunilor ce li făcuse, pentru a-i despăgubi întru cîtva, Petru-cel-Mare întrau şi miile de şerbi ruşi, buni muncitori de ogoare, trebuie să se admită că dintr'un alaiu ca al lui Cantemir au rămas elemente printre locuitori, chiar dacă ele erau menite să se piardă între vecinii, mai numeroşi, de alt neam.

Masse mari de Moldoveni au fost însă mutate de Ruşi prin socotinţa generalilor sau după ordine de la Petersburg—şi pentru a-i cruţa de răzbunarea tătărească şi turcească, dar, *înnainte de toate, pentru a colonisa noi provincii pustii* — cu prilejul războaielor contra Turcilor care au urmat celui din 1711.

Vorbind de retragerea Moldovenilor de atunci în Rusia, peste Podolia polonă, Ne-

culce (p. 334) spune că la 1711 „de la Țara Căzăcească până la Harcov, *cale de două zile*, era un *cîmp pustiu*, și acest cîmp este șleahul Tatarilor cînd pradă de la Crîm". Astfel de teritorii trebuiau să fie prefăcute acum în Ținuturi roditoare, capabile de a hrăni Vistieria noii Împărății, care pe încetul ajunse a izgoni pe Tatari din această lature a ei de Miazăzi.

Cînd generalul Münnich a părăsit Moldova, în 1739, el luă deci hotărîrea de a duce acolo pe cît mai mulți din acești creștini dintr'o seminție aleasă și deosebit de cu pricepere la lucrul ogoarelor. Am mai citat, din Memoriile lui Trenck, ofițerul german care întovărășia pe acest șef german (v. n-l 70), mărturisirea că, pe lîngă atîtea fete atrase la joc, închise și apoi duse în Rusia, „la plecarea oștii rusești *toți soldații primiră ordinul expres de a prăda țara și de a lua cu sine oameni și vite. Și în urma acestei porunci au fost duși în Rusia peste o sută de mii de supuși turci*". Și Condica lui Constantin Mavrocordat amintește și ea această mutare făcută din ordinul feldmareșalului,—pentru Moldoveni un „fărmarșant" (n-l 68). E vorba de copile luate de

„oarda moschicească", de locuitori plecaţi cu ei, de prăzi care precedau deşterarea (n-le 386, 393, 397, 411, 506, 1660 şi 1685). Oamenii erau duşi şi cu vitele lor, spune Neculce (p. 412), care găseşte aceste accente duioase: „La purcesul lui Minih *trimes-au de au robit mulţi oameni din Ţinutul Hotinului şi de pe margenea Cernăuţilor şi i-au trecut, cu femei cu copii, la Mosc*, şi-i împărţia pre oameni ca pre dobitoace: unii lua bărbaţii, alţii femeile, alţii copiii... Bogate şi multe lacrimi era, cît se auzia glasurile la cer."

In războiul de la 1769-74, contele Panin, atotputernicul ministru al Ecaterinei a II-a, era de părere *că s'ar putea transplanta toată populaţia amînduror Principatelor* (*Actele şi fragmentele* noastre, II, p. 61), şi proiectul apare de două ori (ibid., pp. 69—70). Dacă el n'a fost adus la îndeplinire, unul din noii boieri fugari, Mihai Cantacuzino, din Bucureşti, căpătă o moşie de 2.000 de şerbi lîngă Movilău, cum se pare că mai tărziu colonelul Balş avea pămînturi la Dubăsari.

Mai însemnată a fost în sfîrşit opera de colonisare după al patrulea războiu ruso-turc, în 1792, cînd iarăşi Moldova trebui

să fie părăsită. Se căută — nici mai mult nici mai puţin — *să se refacă Ucraina lui Duca, între Nistru şi Bug, ca „Moldovă Nouă", supt acest titlu chiar.* Şi după încheiarea păcii din Iaşi, cît s'au scurs oştile, *ele au adus atîta lume*, încît se spunea că au fost aşezate acolo **„două treimi din locuitorii Moldovei"**. Era vorba să li se dea şi autonomie, cu *Domnul silit a fugi în 1787 din causa legăturilor sale cu Turcii, Alexandru Ioan Mavrocordat* (ibid., p. 341).

Iată deci prin ce lung proces secular s'a creat această viaţă românească din Ucraina de astăzi. Şi, dacă ar exista dovezi istorice tot aşa de multe şi de precise, am fi vorbit şi de aşezarea, totuşi sigură, *a acelor Mocani din Ardeal, cari la hotarul Crimeii au făcut acelaşi lucru ca şi în Dobrogea: s'au aşezat ca săteni creştini plugari în mijlocul păgînilor străini de agricultură.*

Încheind, vom face o ultimă observaţie: ***pretutindeni, ai noştri s'au fixat ca întăi colonisatori în pămînturi pustii şi nelucrate, aşa încît ei represintă basa însăşi a populaţiei şi elementul creator al vieţii civilisate.***

ANEXE

I.

O dovadă documentară.

De ce ai noştri nu treceau în Podolia, ne lămureşte acest act, care cuprinde răspunsul boierilor la o întrebare a Domnului, făcută în 1827, cu privire la categoriile de străini pripăşiţi cari se pot extrada (Condica de străini a lui Costachi Negruzzi; manuscript).

„Prin luminată ţidula Innălţimii Voastre din 5 a următoarii luni ni să poronceşti ca să luăm în bagare de samă adesăle reclamaţii ce să fac pentru slobozire a multor famelii lăcuitori din ţara aceasta spre a mergi piste hotar, supt cuvînt că ar fi strămutaţi de la megieşitele locuri a streine stăpîniri, şi să socotim chipul mărginirii ce să cuvine pentru aceasta, lămurind care să cuvine să să cunoască de fugari pentru a se da piste hotar.

Deci, după luminată porunca, întru adunare noastră la Sfn. Mitropolie, luînd aminte asupra

aceştii pricini, ne cunoaştem datori a arăta ştiinţa ce avem că rînduiala din învechime au urmat a nu să da înnapoi strămutaţii de piste hotar de la streine stăpîniri, precum nici acei strămutaţi de aice în acele locuri, şi oricare s'au întâmplat a să strămuta de asămine au rămas fără a să mai întoarce la urma lor, afară numai de dezertori, care aceştiia urmează a să cerceta şi prin Visterie şi prin departament, şi câţi să dovidesc de acest feliu să dau la urma lor înnapoi, şi afară din Ţiganii acie pentru care fugind piste hotar au fost totdiauna dreptate şi la o parte şi la alta a-i ceri şi a-i lua înnapoi, fiind încă un *aşăzământ de la 1797, alcătuit de acest feliu pentru podanii pameşnicilor leşi de a să da înnapoi peste Nistru acii după întâmplări fugiţi şi veniţi în Moldova, ca nişte robi ai lor, după care urmase a să întoarce şi de piste Nistru Ţiganii câţi s'ar fi întâmplat a fugi de aice.*

Acest fel fiind rânduiala şi obiceiul ce din învechime s'au păzit a nu să da înnapoi lăcuitorii strămutaţi de la streine stăpîniri afară numai de acei adivaraţi dezertori oşteni şi Ţigani, precum s'au zis, ar fi de cuviinţă ca tot această urmare să să păzească şi de acum înnainte. Şi, întru aceasta alcătuindu-să a noastră socotinţă, nu lipsim a înştiinţa. 1827, Sept. 22.

A Innălţimii Voastre smerit rugătoriu.
Veniamin Mitr. Moldv.

Plecaţi slugi: Grigoraş Sturza Logft., Sturza Logft., Iordachi Rosět Vist., Theodor Balş Vel

Logf., Catargiu Vist., Costachi Canta Vist., Neculai Dimachi Vornic, Calimah Vel Vornic, Constandin Paladi Hat., Dracachi Roset Vornic, Crupenschi Vornic, Ioan Paladi Vel Vornic, Costin Catargiu Vel Vornic, Ştefan Roset Vornic, Vasile Roset Vornic, Theodor Balş Vel Post., Ioan Neculce Vornic, Sandu Crupenschi Vornic, Petrachi Sturza Vist.

S'au trecut în condica supt n-o 87, fila 318.

Theodor Gaşpar, Sărdar "

Ţeranii noştri, „vecini" fără pămînt, dar declaraţi solemn, de Constantin-Vodă Mavrocordat, cu treizeci de ani mai înnainte, oameni absolut liberi, nu voiau să cadă între „podanii" *robi* ai seniorilor poloni.

II.

Românii de peste Nistru şi d. Th. Burada.

Nu putem încheia notele despre Romînii de peste Nistru fără a pomeni de acel harnic cercetător, absolut desinteresat, dus numai de iubirea lui pasionată pentru neam, care, scotocind urme româneşti pretutindeni, din Moravia până în Asia Mică, a descris cel

d'intăiu satele „moldoveneşti" din adîncul Rusiei, d. Th. Burada.

La 1893, în broşura „O călătorie în satele moldoveneşti din gubernia Cherson" (Iaşi 1893), d-sa, informat de călugărul David de la Prodromul Athosului, înfăţişează satele Iasca, Grădiniţa (800 de case), Sevărtaica, Belcauca (100 de case), pe calea spre Ovidiopol.

D. Burada citează apoi: Mălăieştii, Floarea, Tei, Coşarca, Slobozia, Buturul, Perperiţa, Goiana, Siclia, Corotna, Cioburceni (din vechiul Ciobîrciu basarabean, pe limanul Nistrului, care avea pănă la 1538 şi pîrcălab), Speia, Caragaciu, Taşlic, Doroţcaia, Voznisensca (pe Bug), Moldavca, şi *confirmă Cantacuzinovca.*

De aici şi elementul orăşenesc în Tiraspol şi Grigoriopol, ca şi la Ocna, Pavlovca, Ananiev, etc.

Lîngă Elisavetgrad („tîrgul Lisaveta") — despre care regiune ni-ar putea povesti azi pribegii ardeleni din 1917—sînt „roate" milităreşti de locuinţă, I—XII (deci cei mutaţi de Münnich sau de Potemchin). Afară de cei din Crimeia şi de strămutaţii pe cale administrativă în Caucas.

Se aminteşte că, în unele părţi (ca şi pe la Hotin) femeile poartă un fes alb. E vorba de *elementele venite din raialele turceşti ale Basarabiei.* Colinde care pomenesc de „coarne măluite“, boite, arată o origine ardeleană, *(malen*, germ.: a văpsi). „Dealul Gararăului“ e Gura-Rîului, lîngă Sibiiu. Tot aşa cînd „băinuieşte“ înseamnă „se scaldă“, ardelenism.

In „O călătorie la Romînii din Kamenitz Podolsc“ (din „Arhiva“ pe 1906), d. Burada semnalează aşezarea unui Cantacuzin muntean, fiul lui Ştefan-Vodă, aventurierul Rudolf — care e îngropat la Sf. Ioan din Camenița (murise la Lescovăţ în 1761) — la moşia Bahtîn în Podolia. Cu acest prilej dă lista aceasta de sate româneşti: Lescovăţ, Ruda, Ivaneţ, Rogozna, Studeniţa, Uşiţa, Lipciani, Serebria, Buşa, Coşniţa, Gruşca, Ocniţa, Camenca, Lăpuşna, Sărăţei, Rîbniţa, Botuşani, Pietrosul, Slobozia, Domniţa (Ruxanda a lui Vasile Lupu), Balta, Moşneagul, Senina, Bursucul.

In sfîrşit d-sa s'a ocupat de Romînii de peste Nistru în Anuarul secţiei Iaşi a Ligei Culturale pe 1902, pp. 33—71.

CUPRINSUL: